P O N R E.

Bijdrage tot de kennis van adat en adatrecht van Zuid-Celebes.

DOOR

H. J. FRIEDERICY.

I.

Algemeene inleiding.

Staatkundige bouw.

Het bergland Ponre met zijn 10.000 zielen, een der „adatgemeenschappen”¹⁾ waaruit het landschap Bone is opgebouwd, vormde in den vorstentijd een ontzien en invloedrijk vazalstaatje. Het mag, evenmin als het meerendeel der huidige, door het bestuur erkende „adatgemeenschappen” in Zuid-Celebes, een staatkundige eenheid van den „laagsten” rang worden genoemd, daar het bestaat uit meer dan twintig gaoekangstichtingen en hun uitzwermingen, die beide in het land zelf den naam van „wanoewa” dragen.

Deze gaoekangstichtingen hebben in den loop der tijden, als overal elders in de Makassaarsche en Boegineesche landen, hun zelfstandig bestaan meestal vrijwillig, zelden gedwongen, gedeeltelijk prijsgegeven. Gedeeltelijk, schrijf ik, omdat ik niet geloof dat op Celebes het voorbeeld te vinden is van een gaoekangstichting, die na vrijwillige of gedwongen onderwerping, laat staan na een verbond met een machtiger buur of na federatievorming naar aanleiding van de nederdaling van een „tomaneroeng”²⁾, haar zelfstandigheid volkomen

¹⁾ In Zuid-Celebes wordt de term „adatgemeenschap” gebezigd voor de door het Europeesch bestuur erkende, d.w.z. in de algemeene bestuursorganisatie aanvaarde, historisch of kunstmatig gevormde federaties van gaoekang, stichtingen. De enkele „adatgemeenschap”, die door één gaoekangstichting wordt gevormd, is een uitzondering. Deze gaoekangstichtingen zijn, in letterlijken zin natuurlijk ook adatgemeenschappen. Ik zal in het vervolg van dit artikel evenwel den term „adatgemeenschap” slechts bezigen voor *Ponre* en den term „gemeenschap” voor *wanoewa*.

²⁾ In de meeste overleveringen die het ontstaan van Boegineesche en Makassaarsche rijken verhalen, is een hemeling aanleiding tot het vormen van een federatief verbond. Meestal wordt de hemeling tot eerste hoofdvorst gekozen.

verloor. Een der laatste hoofden van Ponre had van LapawawoI, den laatsten vorst van Bone, een terechtwijzing in ontvangst te nemen omdat hij te veel in zijn gebied reisde en daardoor de wanoewa's niet genoeg vrij liet. Kooreman geeft in 1882 voorbeelden, die van vandaag hadden kunnen zijn en nog even sprekend zijn als een halve eeuw geleden. Ondanks velerlei hervorming na onze komst, veelal gesproten uit wanbegrip, ondanks de, zij het langzamen, toch toenemenden invloed van den Islam, ondanks bestuursmaatregelen die weinig rekening hielden met de magische denkwijze der bevolking, bleek de levenskracht der gaoekangstichtingen zoo groot, dat over het algemeen slechts ervaren en wijze hoofden van hoogen adel, wrijving en botsing in een „adatgemeenschap”, gevormd door wanoewa's die niet bij elkander hooren, kunnen voorkomen of tot een minimum beperken.

Ponre is als „adatgemeenschap” een der zuiverste van het landschap Bone; ieder vreemd element ontbreekt eraan.

Titels.

De wanoewahoofden dragen bijna allen den titel van Aroe, de enkelen die niet dien titel bezitten, doch Matowa, Soelewatang of Kapala worden genoemd, zijn hoofden van door uitzwerming uit een der gaoekangstichtingen gevormde wanoewa's.

Het adatgemeenschapshoofd, oorspronkelijk het machtigste wanoewahoofd, draagt, hoewel men dit allerm minst zou verwachten, niet den titel van Aroe doch dien van Soelewatang. Dit is een uitzondering op den, voor alle Boegineesche en Makassaarsche landen geldenden regel, dat alleen hoofden, die Aroe, Datoe of KaraEng worden genoemd, hoofden van gaoekangstichtingen zijn. De legende leert ons over dit bijzondere geval het volgende.

Tijdens het bewind van La Tâmmassongâng MatinroE ri Mali-mongâng, den 24sten Aroempone (= vorst van Bone), bracht Aroe Ponre, toenmaals een vrouw, dezen een bezoek. De dochter van den vorst liep toevallig voorbij en Aroe Ponre, haar liefkozend bij de hand vattend, zei: „Mijn kind”. De vorst vroeg daarop: „Wat geschiedt als ge een kind bezit? En wat is de eerste wet der vazallen?” Aroe Ponre gaf ten antwoord: „Zij zal mijn erfgename zijn, want de eerste wet der vazallen is, gelijk van alle vorsten, dat zij nimmer twee malen spreken”.

Zoo verloor deze Aroe Ponre voor haar opvolgers den Aroetitel, daar na haar dood de dochter van den vorst van Bone het Aroeschap over Ponre verkreeg. Zooals meestal met vrouwen het geval was

(en is) oefende zij slechts in naam gezag uit. De eigenlijke bestuurders van Ponre, de stedehouders, dragen sindsdien den titel van Soele-watang.

De wanoewa.

Ik zeide, dat de levenskracht der wanoewa's allerm minst zoodanig is verzwakt dat zij als quantité négligeable zouden kunnen worden beschouwd in „adatgemeenschappen", waarvan zij niet op historischen grond deel uitmaken. Zelfs in „adatgemeenschappen" waarvan zij op vrijwillige wijze deel zijn gaan uitmaken, is het wenschelijk, dat aan deze gaoekangstichtingen meer aandacht wordt gewijd dan tot heden gemeenlijk het geval was.

In Ponre, waar tot onze komst iedere gaoekangstichting haar eigen hadat had, die in groote zelfstandigheid beslissingen nam en recht sprak, die zich, zoo zij zich onbevoegd achtte eerst wendde tot de hadat van de voornaamste wanoewa van de in de gemeenschap Ponre opgenomen federatie, waartoe zij behoorde, en verder, zoo ook deze hadat zich niet bevoegd dacht, kwam bij de hadat van Ponre, — in Ponre is ook thans de gaoekangstichting nog zeer onafhankelijk. Weliswaar heeft zij haar eigen rechtspleging verloren, vraagt de „adatgemeenschap" en niet de wanoewa geldelijke bijdragen voor gemeenschappelijke belangen en het Landschap eveneens, vraagt de „adatgemeenschap" diensten in arbeid, de afkoopgelden in haar kas stortende, terwijl het Landschap hetzelfde doet, doch religieus, economisch en adatrechtelijk heeft zij veel van haar beslotenheid behouden.

Was in vroeger tijd de eene wanoewa belangrijker dan de andere en speelde het eene wanoewahoofd een voornamer rol dan zijn buurman, tegenwoordig worden alle wanoewa's in staatkundige waarde over één kam geschoren, zooals het Zelfbestuur van Bone alle „adatgemeenschappen" over één kam scheert. Evenals de wanoewa's heeft ook Ponre zelf zijn hadat verloren. De Hadat van Bone, de hoogste Inheemsche Rechtbank, en de „adatgemeenschapsrechtbank", de „Hadat ketjil", een op het oog moderne instelling, doch in wezen gebaseerd op de oude Hadat van Ponre, spreken thans recht.

Wanoewa en anawanoewa.

De laagste staatkundige eenheid is dus niet de door het bestuur erkende „adatgemeenschap", doch de aradjang-, gaoekang- of ornametbezittende wanoewa. De uitzwermingen, die als gemeenschappen

doch niet als volwaardige staatkundige eenheden kunnen worden beschouwd, in zoover dat zij geen eigen aradjang bezitten, waarover hieronder nader, noemen zich zelf wanoewa, doch worden van het standpunt uit der moederwanoewa, welker aradjang zij volgen, „anawanoewa” *) genoemd. Een lid van de gaoekangstichting Ari zal Ari als zijn wanoewa opgeven en mededeelen, dat hij juist in een der anawanoewa's van Ari heeft overnacht. Een man van Kalapang, een uitzwerming van Ari, zal evenwel nimmer van zijn anawanoewa, doch altijd van zijn wanoewa spreken.

Uit het bovenstaande mag niet worden geconcludeerd, dat iedere gemeenschap, die thans anawanoewa genoemd wordt door uitzwerming moet zijn gevormd. In Bone althans trof ik een gaoekangstichting aan die, na herhaaldelijk in verzet te zijn gekomen tegen den vorst van Bone, door dezen bij wijze van straf in twee deelen was gesplitst, waarna elk dezer deelen als anawanoewa aan een andere gaoekangstichting was gegeven.

Het begrip „wanoewa”.

Het woord „wanoewa” wordt, naar ontwikkelde Boegineezen mij verzekerden, gemeenlijk niet gevoeld als dekkende een uitsluitend territoriaal begrip, zoodat het nog het best vertaald zou kunnen worden met „gemeenschap”. Zij lichtten dit nader toe door er op te wijzen dat het woord „wanoewa” nooit gebruikt wordt voor een vroeger bewoonde streek, een verlaten beschikkingskring. Men spreekt dan van „abanoewangE” of „gewezen plaats eener wanoewa” evenals men spreekt van „abaroeangE” wat beteekent „plaats waar een baroe ga gestaan heeft”.

Naar het voorkomt is bij het woord „wanoewa” het samenhoorigheidsbegrip van de leden door gemeenschappelijke belangen, speciaal ten aanzien van den grond, primair, terwijl het territorialiteitsbegrip eerst in de tweede plaats komt.

Hieronder wordt door mij het woord wanoewa eenige malen met territoriale beteekenis aangewend, dus in den zin van beschikkingskring.

De „aradjang”.

De beteekenis die de „aradjang” (Boeg.) of „gaoekang” (Boeg. en Mak.) in de meeste streken van Zuid-Celebes nog heeft, zal niet onbekend zijn. Bijna elke „aradjang” heeft haar eigen overlevering, doch

*) Anawanoewa beteekent nu gemeenlijk: gemeenschapsleden, landskinderen.

vrijwel alle overleveringen hebben dit gemeen, dat het vinden of verkrijgen van een voorwerp van bijzonderen vorm, van een voorwerp dat zich vreemd gedraagt (b.v. een vlag die van boom tot boom zweeft), een voorwerp dat onder vreemde omstandigheden wordt gevonden of verkregen dan wel van bijzondere afkomst is, aanleiding wordt tot het vormen van een kleine gemeenschap op de plaats, waar dit voorwerp gevonden of verkregen is. Den vinder ziet men meestal als het eerste hoofd dezer gemeenschap optreden, waarna de waardigheid erfelijk blijkt. Het voorwerp — de „aradjang” — bevindt zich meestal in zijn huis en het geldt als magisch buitengewoon krachtig. De eene „aradjang” is krachtiger dan de andere. Na een oorlog was het duidelijk dat de „aradjang” van het zegevierend rijkje krachtiger was geweest dan de „aradjang” van de overwonnen gemeenschap. Soms werd zulk een verslagen „aradjang” „toegevoegd” aan de overwinnende „aradjang” d.w.z. zij werd aan het hoofd van de verslagen gemeenschap ontnomen en in handen gesteld van het hoofd der triomfeerende gemeenschap. Soms gebeurde dit niet en bleef de verslagen „aradjang” waar zij was, terwijl aangenomen werd dat de macht berustte bij de sterkste „aradjang”.

Alle wanoewa's in Ponre zijn in het bezit van een „aradjang”, meestal een oude vlag, soms een steen van bijzonderen vorm, een oude lans, een kris of een ploeg.

De „aradjang” van de wanoewa Ponre — om welke gemeenschap zich in den loop der tijden de andere gemeenschappen groepeerden tot het vazalstaatje, thans de „adatgemeenschap” Ponre — wordt beschouwd als de „aradjang” van de „adatgemeenschap” Ponre. Oorspronkelijk werd deze bewaard in het huis van het adatgemeenschaps-hoofd van Ponre te Watang Ponre — de plaats waar deze „aradjang” volgens de overlevering gevonden werd —, doch daar het Europeesch bestuur dit hoofd deed verhuizen naar den grooten weg, werden hoofd en „aradjang” gescheiden. De „aradjang” van Ponre wordt in sterke mate vereerd, ook door de leden van andere wanoewa's en zelfs door lieden buiten Ponre. In Bonesche oorlogen toog de „aradjang” van Ponre, een vlag, vaak mee ten strijde. Slechts in dat geval kwam zij buiten het ornamentshuis.

Bone had de krachtigste „aradjang”.

De „aradjang” van de wanoewa Teko gold eveneens voor magisch zeer krachtig. Zij werd door den zoon van den laatsten vorst van Bone, den opperbevelhebber van 's vorsten leger, als zijn banier mee ten strijde genomen.

Het huis waarin de „aradjang” eener wanoewa wordt bewaard — het ornamentshuis — wordt door de wanoewaleden onderhouden. Bij huwelijken worden aan de „aradjang” dikwijls geschenken gegeven in den vorm van een klamboe — vrijwel alle „aradjangs” zijn door een klamboe aan het oog onttrokken —, een bord, een koperen blad om goede gaven op te leggen of iets dergelijks. Iederen Donderdagavond wordt een brandend kemiri-olielampje bij de „aradjang” geplaatst.

Verband tusschen „aradjang” eener-, en grond en gewas anderzijds.

Een rechtstreeksch verband tusschen „aradjang” en grond en gewas is mij niet mogen gelukken te vinden. De „aradjang” wordt nergens tijdens grondbewerking, plant of oogst uitgedragen. Wel is de „aradjang” overal en immer object van geloften, die soms in verband staan met het slagen van het rijstgewas. In dit verband wijs ik op wat Kooreman zegt in zijn „De feitelijke toestand in het Gouvernementsgebied van Celebes en Onderhoorigheden”: „Van bejaarde Inlanders, die in verschillende landstreken bekend staan als zeer vertrouwd met de oude gebruiken en gewoonten kan men nu nog vernemen, dat de gaoekang of kalompowang de eigenlijke KaraEng en bezitter van den grond is. Volgens hen is de regent (KaraEng of Aroeng) slechts vervanger en bewaker van de gaoekang en als zoodanig gerechtigd tot het gebruik en vruchtgebruik daarvan”.

Ik hoop de gelegenheid te hebben hierop vroeger of later terug te komen.

Slechts in de wanoewa BitjoEng heeft de „aradjang” steeds een eigen aandeel in het door de gemeenschap bewerkte ladangcomplex. De opbrengst komt aan den verzorger van de aradjang.

II.

De magische verhouding van gemeenschap en individu tot grond en gewas.

A. De Grond.

Bij behoefte aan grond plegen de mannelijke leden der wanoewa gemeenschappelijk overleg omtrent de keuze van een stuk boschgrond dat niet te ver van de kampong verwijderd en naar berekening, te oordeelen naar het hoog opgaand geboomte, vruchtbaar zal moeten zijn. Is de keuze gevallen, dan begeeft het wanoewahoofd, dan wel

een sanro of doekoen, dus in ieder geval een magisch sterke, zich alleen of soms met enkele gezellen naar de door de gemeenschap voor ontginning uitgekozen plaats.

Het offer der Gemeenschap.

Hij legt dan onder een der boomen, naar men zegt niet onder een bepaalde soort boom, een waroebblad waarop 18 rekko-djekko¹⁾ en 18 stukjes pinang; de magische kracht die de primitieven aan sirih, kalk en betelnoot toekennen mag als bekend worden verondersteld. Het hoofd of de sanro spreekt daarna den wensch uit de boomen te mogen kappen en het stuk grond, waarop hij staat, met de leden zijner wanoewa te mogen bewerken; voorts geeft hij de hoop te kennen dat hun allen een lang en gelukkig leven beschoren zij, en dat sirih en pinang verstrooid moge worden, indien de keuze der gemeenschap verkeerd is geweest. Vindt na drie dagen het hoofd de sirih en de pinang verstrooid, zoo wordt een ander stuk grond uitgezocht waarmee het hoofd wederom magisch evenwicht tracht te verkrijgen.

In de wanoewa Ari evenwel liet men zich in den vorstentijd minder gauw uit het veld slaan: daar had de Aroe vier hoofden onder zich, zoodat als er één faalde men er nog altyd drie achter de hand had om het ook nog eens te probeeren. Tot het kiezen van een ander stuk bosch werd slechts overgegaan als bij alle vier hoofden na drie dagen sirih en pinang verstrooid waren geworden. In Gotang, waar naast de rekko-djekko en de stukjes pinang ook het magisch sterke ei en de vier concentrisch opgedischte rijstsoorten²⁾, genaamd „tjoetjoe banna”, die als magisch zeer sterk gelden, een plaats vinden, was de Aroe eenige jaren geleden, naar hij mij zelf met smaak vertelde, binnen de door de adat vastgestelde drie dagen eens gaan kijken, wat maar gelukkig was geweest, daar een troep kippen leelijk tusschen zijn „tjoetjoe banna” had huisgehouden.

Ter voorkoming dat kippen de ongeweten oorzaak zouden kunnen worden van het niet mogen bewerken van een begeerd stuk goeden boschgrond, is het sindsdien in Gotang gewoonte geworden om rekko-djekko, tjoetjoe banna, ei en pinang aan den voet van een boom te begraven in stede van ze aldaar neer te leggen. Van verstrooïing was sindsdien geen sprake meer.

Is magisch evenwicht verkregen, dan wordt een gezamenlijke maaltijd der mannelijke gemeenschapsleden in het midden van het te

¹⁾ Sirihblad met wat kalk van binnen bestreken, op dezelfde wijze gevouwen als dat wat aan de gasten bij een bruiloftsmaal wordt aangeboden.

²⁾ N.l. roode, zwarte, gele en witte rijst.

kappen bosch gehouden. Ieder brengt zijn eigen eten mee, zoodat geen kip of geit in het bosch geslacht wordt, al is dit geenszins verboden. De goeroe reciteert voor den aanvang van den maaltijd een gedeelte uit den Koran, welk ceremonieel, naar ik meen, gevoegelijk onder de geluidsmagie gerekend mag worden.

In Tjinanong wordt wel de rekko-djekko — door een sanro — neergelegd onder het afsmeken van zegen voor de gemeenschap, doch op een teeken van evenwicht wordt niet gewacht; de mannelijke gemeenschapsleden scharen zich onmiddellijk aan den disch in het midden van het te ontginnen bosch.

Verdeeling van den grond.

Is eenmaal de gemeenschappelijke maaltijd in het bosch gehouden, dan wordt het bosch onder de gemeenschapsleden verdeeld door het wanoewahoofd. Behoudens het vellen door gezamenlijken arbeid van de boomen op een ieders stuk grond achtereenvolgens, is een ieder voor de verdere bewerking van den hem toegevallen grond op zich zelf aangewezen. Het is te begrijpen dat de primitieve bij den overgang van deel der sterke gemeenschap tot eenzaam individu, waar de gemeenschap hem zoo voorspoedig door de magisch gevaarlijkste phase van de grondbewerking heeft gedragen, zich eenigszins wankel gevoelt en behoefte heeft aan sterking. Bovendien kan het hoofd, dat tenslotte ook maar een mensch is, een misgreep bij de verdeeling hebben begaan en het toegewezen stuk grond in geen en deele in magisch evenwicht met zijn aanstaanden bewerker zijn.

Offer van het individu.

Vóór tot den kap wordt overgegaan, brengt ieder gemeenschapslid dus naar zijn aanstaande ladang de rekko-djekko en de pinang op een waroe-blad, spreekt zijn wensch uit en wacht, als tevoren de gemeenschap, drie dagen op een teeken. Vindt de aanstaande bewerker de rekko-djekko en de andere ingrediënten verstrooid, dan tracht hij nogmaals een gunstig teeken te verkrijgen, tot drie malen toe. Mislukt de poging om evenwicht tusschen grond en bewerker te krijgen ten derden male dan staat het hoofd een stuk van zijn eigen gedeelte aan het teleurgestelde gemeenschapslid af en het eerste stuk blijft onbewerkt.

Kap en verdere bewerking van den grond.

De verschillende deelen worden dan achtereenvolgens door alle werkbare mannen der gemeenschap gekapt, waarbij de aanstaande bewerker van dat deel, wat gekapt wordt, voor eten zorgt. Nadat eerst

door alle werkbare mannelijke gemeenschapsleden de ladang van het wanoewahoofd is bewerkt, gaat een ieder over tot de bewerking van het hem toegewezen stuk grond en al spoedig is de landbouwer zoover, dat hij aan het uitzaaien van de rijst kan gaan denken. Daartoe dient de sanro te worden geroepen.

B. De Rijst.

Bij diens komst op een door dezen vastgestelden gunstigen dag in het huis van den landman, brengen de vrouwen des huizes de bossen zaaipadi, die, met alle andere padi meestal van den laatsten oogst af, soms ook langer, op de vliering liggen opgetast, naar beneden en leggen deze in het hoofdvertrek, bij de hoofdpaal van het huis, de „posi bola” of navel van het huis genaamd. De sanro zet dan twee mandjes met in elk 9 rekko-djekko en evenveel stukjes pinang bij de padi en ook een kom met water, waarin ligt ondergedompeld een opgerold sirih-blad, geklemd in een opengespleten pinangnoot. Onder het branden van wierook bepaalt de sanro dan den dag waarop het dorschen van de zaaipadi mag plaats hebben.

Het treden van de zaaipadi.

Dit „dorschen” (madesâ) verrichten wederom vrouwen en wel met haar bloote voeten, doch niet voordat zij deze gewasschen hebben met een deel van het door pinang en sirih magisch versterkte water, waarvan een deel ook gebruikt wordt om de padi te besprenkelen. De rekko-djekko wordt na het dorschen meestal op de gevlochten zakken met rijstzaad gelegd, soms naar de vliering bij de oude padi gebracht, het padistoo wordt gebundeld en vlak bij de „posi bola” gelegd waar de zakken met rijstkorrels een eereplaats vinden.

Het uitzaaien van de rijst op de ladangs.

Thans moet de sanro, die gelijk men ziet bij den rijstbouw van den primitieven Ponreschen landbouwer voortdurend als magisch krachtig persoon zijn overigens niet zeer gecompliceerde magische handelingen moet verrichten, een dag vaststellen voor het uitzaaien van het zaad op de ladang. Tot aan dien dag worden iederen avond kemirikaarsjes gebrand bij de rijstkorrels en gedurende den geheelen nacht vóór den grooten dag van het uitzaaien wordt door de huisgenooten onafgebroken gewaakt onder het eten van de drie voor dien nacht voorgeschreven gerechten: „soko” (kleefrijst), kip en „petjo”, een ouderwetsch Boegineesch gerecht, bereid van bruine boonen en de buikhuid van een hert of een karbouw, terwijl de geschiedenis

van „Meongpalo KarellaE”, den drie-kleurigen kater, voorgelezen of verhaald wordt. Bij het aanbreken van den dag gaat de sanro voorop naar de ladang met nieuwe rekko-djekko en met een roode zakdoek gewapend. Bij het veld of ook wel thuis bij de posi bola wordt eerst wierook gebrand, waarna de sanro het eerste zaad uitstrooit, gevolgd door de mannen uit het huis. Daarna wordt de ladang door den bewerker geëgd.

In BakoengE bestaat het gebruik, dat vóór het aanbreken van den dag alle vrouwen van de kampong zich naar de ladangs begeven, waarbij zij het rijstzaad in platte manden op het hoofd dragen, terwijl op iedere mand een brandende kemirikaars is geplaatst.

Het uitzaaien en uitplanten van de rijst op de sawahs.

Voor den ladangbouwer beteekent het uitzaaien van het rijstzaad het einde van den rijstbouw. Niet aldus voor den schaarschen Ponreschen sawahbewerker, die de phase van het kweekbed kent. Onder hetzelfde magische ritueel als de sanro aanricht voor het uitzaaien van het zaad op de ladang, vindt ook het uitzaaien van het zaad op het kweekbed van den sawahbewerker plaats. Voor den sawahbewerker begint pas de eigenlijke gewerking van den grond, d.w.z. het patjollen, nadat het zaad in het kweekbed is. In deze bewerking gaat, nadat weer rekko-djekko is gebracht en neergelegd terzijde van de sawah, de sanro voor zooals hij is voorgegaan in het zaaien. Ook in het uitplanten gaat de sanro voor, doch niet voordat wederom de rekko-djekko is gebracht.

„Het afwasschen der aarde”.

Het einde van den rijstbouw wordt alom gevierd met een groot feest, het feest van het „mabisa lompoe”, het afwasschen der aarde (van de handen en het gereedschap).

Kippen, door de gemeenschapsleden gezamenlijk geleverd, worden geslacht, soko wordt bij bergen gegeten en, als de kans schoon is, worden groote dobbelpartijen en hanenvechterijen op touw gezet. Het bloed der geslachte karbouwen wordt over de ladangs gesprenkeld en ieder landbouwer plaatst na veertig dagen op zijn grond een lange bamboe. De magische beteekenis van bloed is bekend; ik hoorde evenwel door verscheidene Boegineesche landbouwers, ook buiten Ponre, het besprenkelen met bloed noemen als een middel tegen de „omo poete” (*Nymphula depunctalis*) de veroorzaker van de „tjarilla” of roode ziekte van de padi, wat waarschijnlijk ook magisch gedacht is op te vatten. Het plaatsen van de bamboe vormt het begin van een

reeks magische handelingen om den groei van het gewas te bevorderen; de bamboe is sterk en krachtig en de plaatsing van de bamboe te midden van het jonge gewas zal zijn uitwerking in magischen zin niet missen.

Magische handelingen tijdens den groei van de rijst.

Als vervolg van die reeks van magische handelingen ziet men bij de vruchtzetting van de rijst „rekko-djekko” naar het land brengen, het gewas met het nog steeds bewaarde water, waarmede de zaaipadi besprenkeld werd, besproeien met een kwast gemaakt van siri- (een mij onbekende boomsoort, geen sirih) en bamboeblad. Sommigen binden een mossoort genaamd „riwoe-riwoe” (= duizenden) aan een der rijststengels en hopen daarmede „duizenden” korrels te kunnen oogsten. Anderen geven de voorkeur aan een varensort „saweng”, waarvan de naam gelijkt op „sawe”, dat „vruchtbaar” beteekent. Voorts ziet men het „orâkorâ”-blad wel eens onder een aar gebonden, waarvan de naam herinnert aan „maorâ”, wat een Boegineesch woord voor „veel”, van vruchten, is. Ook een grassoort genaamd „atacka” die veel zaadjes heeft, terwijl „atacka” „haak” beteekent en dus voorspoed kan „trekken”, wordt als magische stimulans gebezigd.

De oogst.

Ten slotte de oogst. De dag waarop de padisnit kan beginnen wordt, zooals vanzelf spreekt, weer door den sanro vastgesteld. Tien dagen voor den oogstdag verlaat, onder het gezang van de thuisblijvers die zingen:

„Akkelloe pepoko moelao,

Abboeloe parampeo moerewe” ¹⁾,

de sanro het huis, gevolgd door meestal drie vrouwen in witte oogstkleeding — hoofddoek, witte jurk met lange mouwen en witte broek tot de enkels —. De sanro draagt zijn onafscheidelijke roode zakdoek en een padimesje. De vrouwen dragen de rekko-djekko, soko, twee gebraden kippen en bloed van die kippen. Op het veld worden een paar, meestal twee bosjes padi gesneden, het meegebrachte eten wordt gegeten, waarna, zooals men kwam, met langzamen tred de terugtocht wordt aanvaard. Tehuis gekomen wordt de nieuwe rijst gepoft en gegeten.

Op den vastgestelden oogstdag begeeft men zich weer naar het veld, waar drie bosjes padi worden gesneden, welke naar huis worden

¹⁾ „Gladgeschoren gaat gij weg, Fierbehaard zult gij terugkomen.”

gebracht en op een kussen, dat weer op een mat ligt, bij de hoofdpaal — de posi bola — worden gelegd. Wierook wordt gebrand en de rijst wordt met welriekende olie ingewreven. Tenslotte worden de drie kleine bossen, tezamen gebonden tot één groote bos, omwonden met de aan een draad geregen oude rekko-djekko, die na het ceremonieel, waarmede de zaaipadi behandeld werd, op de vliering was bewaard. Deze groote bos, de „oeloe ase”, het „hoofd van de rijst”, blijft gedurende den geheelen oogst bij de posi bola staan.

Vervolgens wordt verder afge oogst. Eerst als alle padi op de vliering is geborgen, wordt ook de oeloe ase naar boven gedragen en boven op de padi gezet.

„Het doen vallen van de halmen”.

Na den oogst wordt het „madâbba darame”, het feest van het doen vallen van de halmen — elders ook het „mabisa rakapâng”, het feest van het schoonmaken van het padimesje genoemd — gevierd, waarbij een bepaald gebak („range” en „ond-onde”) wordt gegeten. Dan pas treedt de kampong-goeroe op, die uit den Koran reciteert.

In verscheidene wanoewa's blijft de werkzaamheid van den sanro bij het naar beneden dragen van de zaaipadi, het dorschen, het uitzaaien van het rijstzaad, het uitplanten, het „mabisa lompoe”, het snijden van de eerste rijst, het snijden van de „oeloe ase” en het „madâbba darame” of „mabisa rakapâng” beperkt tot het vaststellen der dagen. Het eigenlijk ritueel wordt dan door de menschen zelf verricht.

C. De Mais.

Op de rijst volgt de mais, zoodanig dat ieder jaar één rijstoogst, gevolgd door één maisoogst telt.

De maisbouw wordt door den Ponreschen landbouwer van aanzienlijk minder belang geacht dan de rijstbouw, hetgeen zich uit in het zeer sober magisch ritueel waarmede deze bouw gepaard gaat. Na iedere rijstoogst gaat men op de meeste ladangs en sawahs tot den maisbouw over.

De sanro brengt rekko-djekko naar een door hem goedgevonden plaats, tusschen de wortels van een boom of onder dan wel bij een grooten steen op ladang of sawah. Van deze plaats uit begint de landbouwer zijn mais uit te zaaien.

Wanneer de mais (Boeg: „bata”) zoo ver gerijpt is dat zij geschikt is om, als lekkernij, geroosterd, te worden genuttigd, rukt het wanoewa-hoofd een stengel met wortel en al uit en plukt hij twee

jonge kolven. Deze worden geroosterd, waarna de twee losse kolven begraven worden op de plaats waar de rekko-djekko gelegen heeft, en de geroosterde maisplant in zijn geheel gebonden wordt aan een nog levende plant, die dicht bij de plaats staat waar de rekko-djekko neergelegd is. Nadat het voorbeeld van het wanoewahoofd overal door de gemeenschapsleden is gevolgd, wordt het „mapâssoe”-feest gehouden, het „gratis”-feest, waarop de geheele gemeenschap te gast komt en lekkernijen, van jonge mais bereid, meebrengt. Ook de soko mag niet ontbreken.

Na dit feest staat het een ieder vrij jonge mais te plukken en, als het gewas geheel rijp is, ladang of sawah af te oogsten.

D. Verdere offers in de tweejarige bewerkingsperiode.

Ieder ladangcomplex wordt door de gemeenschap niet meer dan twee jaren achtereen bewerkt, zooals wij hieronder nader zullen zien. Bij den aanvang van iedere latere bewerking in zulk een tweejarig tijdvak blijft het brengen van de rekko-djekko en andere als magisch sterk geldende ingrediënten door de gemeenschap achterwege.

Ook het individueele offer vóór den kap, waarvan hierboven sprake was, wordt niet herhaald. De reeks individueele offers verbonden aan rijstbouw, rijstoogst, maisbouw en maisoogst blijven, naar geen betoog behoeft, niet achterwege.

Offer aan Oematang.

Aan het einde van de tweejaarlijksche bewerkingsperiode slacht ieder bewerker, die een gelofte aan Oematang, vermoedelijk den grondgeest, heeft afgelegd, een haan op het door hem afgeogste gedeelte, bereidt deze toe en eet hem na een dankzegging en een wierookhulde, tezamen met zijn familieleden, met kleeftijst.

Na twaalf jaren wederom gemeenschapsoffer enz.

Wanneer na twaalf jaren de gemeenschap op hetzelfde ladang-complex terugkeert en dus weer bosch gekapt dient te worden, gaat men weer over tot het brengen van rekko-djekko enzovoorts.

Bijzondere offers.

Indien het uitgekozen bosch ligt bij den top van een de omgeving beheerschende berg, zooals in Ari de Boeloe Dongke, zoo zijn, waar hier buitengewoon groote magische krachten ontketend kunnen worden, de gewone tegenmiddelen niet voldoende. Men laat dan ook

in dat bosch een haan en wel een roode met gelen bek en gele pooten vliegen.

E. Oematang.

Terloops sprak ik zooeven over Oematang, vermoedelijk den grondgeest, aan wien door den Ponreschen landbouwer vóór de grondbewerking geloften worden afgelegd in den trant van: „Als mijn rijstooogsten op dit stuk grond gelukken zal ik U, Oematang, een haan offeren”. De bij de bevolking levende begrippen omtrent Oematang zijn zeer vaag en, hoewel het aannemelijk is dat omtrent hem verhalen de ronde doen, gelukte het mij niet vaste gegevens over den grondgeest te verzamelen. Oematang, die ook buiten Ponre vereerd wordt, is niet de grondgeest van een bepaalde gemeenschap. Hij wordt geacht overal tegenwoordig te zijn. „Een menschelijke gestalte heeft hij niet omdat hij overal is”, zooals een sanro zeide, „hij bewaakt den grond en leeft in den grond”.

Er bestaat voorts een werkwoord „maroematang” dat beteekent — volgens eenige ouden van dagen, niet uit Ponre, doch uit Kahoe, — offeren. Dit „maroematang” werd vroeger door den sanro verricht met gezang en trommelslag, doch nu wordt het niet zooveel meer gedaan, ook al door den invloed van den Islam. Een gevlochten mand met eetwaren werd dan aan een boom gehangen (offer aan den wind); ook werden eetwaren naar de rivier gebracht (offer aan het water) en tenslotte werden ook eetwaren verbrand (offer aan het vuur). Deze wijze van offeren nu was voor mijn bejaarde zegslieden reden om aan te nemen dat „maroematang” beteekende offeren aan de geesten der voorouders. Immers, was hun redeneering, onze voorouders hebben achtereenvolgens drie manieren van lijkbezorging gekend. Ten eerste het prijsgeven aan den wind: het lijk werd tegen een boom gezet omringd door rookende wierookvaten en onder het gezang en getrommel van de omstanders en het geprevel van spreuken door den sanro verdween het stoffelijk omhulsel op onverklaarbare wijze; het loste zich op in den wind. Op zekeren dag evenwel gelukte het onzen voorouders niet meer hun dooden zoo te bezorgen. Zij wierpen toen de lijken in het water, tot ook deze wijze bezwaren meebracht daar de lijken na zekeren tijd boven kwamen drijven. Daarna pas kwam de lijkverbranding, die stand hield tot de Islam haar verbood, en voorschreef dat de dooden aan het vierde element, de aarde moesten worden toevertrouwd. Daar „maroematang”, zooals wij ons dit uit onze jeugd herinneren, drie offers in zich sluit,

en wel aan den wind, aan het water en aan het vuur, vermoeden wij dat deze offers aan onze in deze drie elementen begraven voorouders worden gebracht.

Het woord „oematang” zelf leverde voor hen onoverkomelijke bezwaren op.

F. P a m a n a t a n a.

Naast Oematang, wiens naam men onvertaalbaar acht, staat in sommige wanoewa's de Pamanatana, „hij wien het land behoort”. die eveneens, naar men aanneemt, overal tegenwoordig is, doch slechts als bewaker van de woonerven wordt vereerd. Als het hoofd eener wanoewa een gelofte aan den Pamanatana betreffende het welzijn der wanoewa inlost, wordt door alle gemeenschapsleden op hun woonerven aan dezen geest geofferd. Worden aan Oematang slechts geloften gedaan die betrekking hebben op den grond, de Pamanatana is toeverlaat in velerlei moeilijkheden. Geloften van wanoewahoofden aan den Pamanatana, dat te zijner eere een haan geslacht zou worden als de pokken hun gemeenschappen mochten sparen, kwamen in vroegere tijden veelvuldig voor.

In andere gemeenschappen kent men slechts Oematang, dien men ook Pamanatana noemt. Daar is een afzonderlijke bewaker der woonerven dan onbekend.

Moet Oematang als een zeer vage personificatie van de magische kracht van den grond worden beschouwd, de Pamanatana vertoont daarentegen meer trekken van overeenkomst met stichtersgeesten van gemeenschappen elders.

G. D e A r e n p a l m (Boeg. „inroe”).

De voor de gemeenschappen in Ponre van groot belang zijnde arenpalm (*Arenga saccharifera*) is voor den primitieve vervuld van magische kracht. Hij noemt dezen palm dan ook den koning der boomen, en gelooft dat het zoete arensap getrokken wordt uit alle andere boomen van het bosch uitgezonderd de tjenrana (*pterocarpus indicus*), de doerian (*durio sebetinus*) en de djarak (*ricinus communis*) welke, naar men zegt, zich even hoog achten als de arenpalm.

Het offer.

Als een tapper zich dan ook gereed maakt een mannelijke bloeiwijze van den arenpalm productief te maken, dan dient hij zichzelf

magisch te sterken. Hij brengt daartoe de bekende rekko-djekko naar de ten opzichte van den te tappen boom naastbijzijnde bron, en spreekt daarbij den wensch uit dat het sap van den boom moge vloeien als het water van die bron. Hier ontmoeten wij de analogische magie, die alle primitieven kennen en ook in de Boegineesche en Makassaarsche landen zeer sterk tot uiting komt.

Magische spreuken en handelingen.

Naast het algemeene gebruik van het rekko-djekko brengen naar een bron voor het begin van den tap, treft men vele soorten van magische spreuken en handelingen aan, die ten doel hebben in gunstig magisch contact met den te tappen boom te komen eenerzijds, en anderzijds een magischen invloed op den boom uit te oefenen ten voordeele van de sapproductie. Deze spreuken en handelingen worden begrijpelijkerwijs zorgvuldig voor anderen verborgen gehouden. Ik teekende zulk een spreuk op, die samengesteld bleek uit wat Boegineesch, wat Makassaarsch of liever Bantaëngsch en wat Arabisch, dat niet geheel zonder kleerscheuren aan den Koran werd ontleend.

Nadat de tapper de bloeiwijze had schoongemaakt prevelde hij, terwijl hij den stengel met de eene hand heen en weer schommelde en met de andere beklopte: „Lakoegodjeng-godjengki boenga-boenga ta'rombekoe inroe di karibiankoe nappa-ittiko oematang nainoengko malaëka nasoemengka tonoemalo wamantakalam pahoewa maoelahoe tettonga ri ponna inroeE ritoddanna salo sabila inamaäl oesri oesra”.¹⁾ Daarna hield hij met het heen en weer schommelen en bekloppen van den stengel op, prevelde: „Majampadoe maïndalahi bakä inamaäl oesri oesra”²⁾, waarop hij met een vinger wat speeksel van onder de tong haalde, hiermede den stengel bestreek — magische kracht van door het lichaam uitgescheiden stoffen — en de bloeikolf van den stengel afsneed.

De tapper zal de bloeiwijze slechts afsnijden als het vloed is: het sap, waarvan de tapper meent dat het uit den grond door den stam naar boven stijgt, zal dan met de zee wassen en gemakkelijk door den stengel stroomen. Wederom treffen wij hier de analogische magie.

Voor de palmwijn in de kookpan wordt gegoten om tot suiker te

¹⁾ „Ik zal schommelen de afhangende bloemen van den arenboom, die mij toebehoort, dien Oematang doet druppelen, waarvan gedronken wordt door de engelen en waarbij de voorbijgangers toeven. Ik sta aan den voet van den boom (als) aan den benedenloop van de Sabilarivier. Zoo zij het in kommer en vreugde.”

²⁾ „Naar den wil van Allah geschiede het. Zoo zij het in kommer en vreugde.”

worden gekookt, schenkt de tapper een weinig in het vuur, zeggende: „Hier is Uw deel”.

III.

Het beschikkingsrecht der wanoewa's.

A. Grenzen, grensteekens, grensgeschillen.

Elke wanoewa heeft de beschikking over de gronden in haar gebied, waarvan de grenzen van oudsher bekend zijn en immer aangeduid worden door bergtoppen en riviertjes. Grensteekens, door menschenhanden opgericht, al of niet van magische beteekenis, trof ik niet aan. Grensgeschillen kwamen en komen zelden voor, daar de gemeenschappen over het algemeen voldoende grond te harer beschikking hebben. Geheel uitgebleven zijn deze geschillen evenwel niet; zoo is een beslissing van een Soelewatang van Ponre bekend van nu zeker meer dan veertig jaren geleden, waarbij Gotang een door Djampoe betwist stuk bosch werd toegewezen. De ouden van dagen betoogen nu nog met vuur dat deze beslissing schreeuwend onrechtvaardig was.

Soelewatang Ponre treedt beslissend op in grensgeschillen tusschen de wanoewa's, doch niet voordat door de bij een geschil betrokken wanoewahoofden gepoogd is tot een minnelijke schikking te geraken. Schoot in den vorstentijd de Soelewatang van Ponre te kort, zoo greep de vorst van Bone in, zooals heden ten dage in dat geval het Zelfbestuur ingrijpt.

Men kent tweeërlei grensgeschillen: die tusschen de wanoewa's onderling en die van één of meer wanoewa's met een andere gemeenschap van hoogere orde. Deze laatste werden vroeger door den Vorst beslist, terwijl zij thans tot de competentie van het Zelfbestuur worden geacht te behooren. Zooals de laagste gemeenschap een andere naam draagt dan die van hoogere orde — men spreekt van „wanoewa Gotang” en van „tana Ponre” —, zoo dragen ook de grenzen dier gemeenschappen andere namen: de grenzen der wanoewa's heeten „lân-rò”, die van Ponre „pakaseseng”.

B. Rechten op grond.

a. *Rechten op Ladangs.*

Een welomgrensd gebied staat dus ter beschikking van de leden eener wanoewa, en in dit gebied bewerkt de gemeenschap immer zeven, niet meer of niet minder, ladangcomplexen, die opeenvolgend

door de gemeenschap met haar hoofd — zonder den Soelewatang van Ponre, het hoofd der hoogere gemeenschap, hier ook maar eenigszins in te kennen — zijn uitgekozen, daarna door het wanoewa-hoofd onder de gemeenschapsleden zijn verdeeld en opeenvolgend

tot in de lager gelegen streken slechts alang-alang welig tiert en de ladangs tot de hoogste toppen reiken.

Het gemeenschapshoofd, zoo werd tevoren reeds gezegd, verdeelt een complex ladangs bij den inzet van iedere tweejarige periode opnieuw onder de leden der gemeenschap. Hij treft deze verdeeling zoo goed mogelijk, rekening houdend met een ieders behoeften.

De verdeeling wordt getroffen vóór het kappen der boomen; daarna worden de verschillende deelen door alle werkbare mannen der gemeenschap achtereenvolgens gekapt, waarbij de aanstaande bewerker van dat deel, dat gekapt wordt, voor eten zorgt. Alvorens een ieder zich aan zijn eigen deel wijdt, bewerken de leden der gemeenschap de ladang van het wanoewahoofd, die soms tweemaal, soms viermaal de ladang van den gemiddelden gewonen man beslaat.

Als, na twaalf jaren, de wanoewa terugkeert op een complex, behoeft het hoofd geenszins de eerste verdeeling te handhaven, en dit gebeurt dan ook vrijwel nooit. Zijn de individueele rechten der bewerkers op den grond gegroeid van het tijdstip der verdeeling tot aan den rijstooft van het tweede jaar, — na den laatsten oogst valt het geheele complex onmiddellijk weer terug aan de gemeenschap. Dit groeiende individueele recht uit zich in het op den achtergrond treden van de gemeenschap en haar hoofd bij het door vijf fasen heen voortschrijden van ontginning en bewerking: (1) aan het begin van iedere tweejaarlijksche periode het offer der gemeenschap, vervolgens (2) de verdeeling van het complex door het hoofd der gemeenschap, daarna (3) het offer van het individu, gevolgd door (4) den kap waarbij het individu geholpen wordt door de gemeenschap en ten slotte (5) de individueele bewerking van den grond met plant en oogst. Het sterkst manifesteert zich evenwel dit toenemend individueele recht in den regel, die voorschrijft, dat de grond van iemand die tijdens de tweejaarlijksche bewerkingperiode overlijdt, overgaat op zijne kinderen, en eerst bij ontstentenis van dezen terugvalt aan de gemeenschap.

Conflicten kwamen en komen zelden voor. Geschillen over grond tusschen de individuen onderling werden en worden beslist door het wanoewahoofd; schiet dit te kort, wat vrijwel nimmer voorkomt, zoo grijpt Soelewatang Ponre in. De gemeenschapsleden kunnen zich ook rechtstreeks tot de Inheemsche Rechtbank wenden, evenals de Soelewatang van Ponre een dergelijk geschil aan het oordeel van dit college kan onderwerpen. Noch het een noch het ander kwam tot dusver voor.

Zooals vanzelf spreekt is noch van vervreemding, noch van eenig

individueel recht sprake, behoudens het hiervoor vermeld, in het bestek der tweejaarlijksche bewerkingsperiode geldende erfelijk recht. Toch wordt in de wanoewa Bakoeng een recht aangetroffen dat de houders van dat recht aanleiding geeft misleidend van „poesaka” te spreken.

Na de onderwerping van Bakoeng door Ponre, eenige eeuwen geleden, droeg Aroe Ponre het bewind over Bakoeng op aan drie zijner zonen. De volgelingen dezer vorstenkinderen — aldus de overlevering — kregen allen de beschikking over stukken bosch, met bepaling dat deze gronden „poesaka” (Boeg.: „mana”) zouden zijn. In den loop der tijden heeft evenwel de gemeenschap vrijwel al haar rechten weer terug gekregen: de stukken zijn opgenomen in de ladangcomplexen van Bakoeng, zij zijn onvervreemdbaar, en de afstammelingen dier Ponresche volgelingen, die deel zijn gaan uitmaken van de wanoewa Bakoeng, hebben slechts een voorkeurrecht op de oude gronden hunner voorvaders behouden. Hun wordt steeds door het hoofd gevraagd of zij nog prijs stellen op de bewerking van de oude gronden; zoo ja, dan krijgen de afstammelingen deze gronden bij den inzet van iedere tweejaarlijksche bewerkingsperiode toegewezen. Zonder vergunning van het hoofd worden deze gronden ook nimmer bewerkt, terwijl het voorkeurrecht vervalt als bedoelde afstammelingen buiten de wanoewa gaan wonen.

Aan dit voorkeurrecht zit nog een tweede merkwaardigheid vast en wel deze, dat de zoogenaamde poesakagronden somtijds, als ware het privaat bezit, in den bruidschat worden opgenomen. Dit vindt zijn oorzaak evenwel in het Ponresche gebruik, dat bij een wederzijds gewenscht huwelijk doch gebrek aan contanten de partijen dikwijls overeenkomen aan voorwerpen van geringe waarde, als een spiegel of een sarong, een waarde toe te kennen, die overeenkomt met den volgens de adat vastgestelden bruidschat. Zoo kan het voorkomen dat de bruidegom den grond, dien hij, zooals werd aange-toond, ten onrechte poesakagrond noemt, als bruidschat laat gelden. Komt het tot een scheiding, dan valt dat voorkeurrecht weer aan den man, hetgeen reeds strijdt met alle begrippen van een Boegineeschen bruidschat.

De inwoner eener wanoewa die in den vorstentijd ladangs opende zonder vergunning van zijn hoofd, werd — naar men mij in sommige wanoewa's zeide — beboet met twee rijksdaalders en drie kwartjes. Duidelijk is mij dit bedrag niet daar, voorzoover mij bekend is, in den vorstentijd, behalve groote buitenlandsche munt, slechts rijksdaalders, zgn. *compagniesdubbeltjes* en duiten in omloop waren.

Bij niet betaling binnen zekeren termijn werd de overtreder uitgezet, terwijl de hem toebehoorende roerende goederen aan het wanoewahoofd vervielen. In enkele wanoewa's kende men geen boete, doch slechts uitbanning van den overtreder.

Vreemdelingen kunnen nimmer gronden ter bewerking verkrijgen, tenzij zij behooren tot een gemeenschap waarmede de eigen wanoewa in het bijzonder op dat punt een plechtige overeenkomst heeft aangegaan. Zulk een overeenkomst hebben in oude tijden de Aroe's van de wanoewa's Ponre, Tjiro en Bakoeng aangegaan, als gevolg waarvan de ladang-complexen dier gemeenschappen in elkanders gebied grijpen.

In den vorstentijd gaf iedere wanoewa jaarlijks als huldebetoen de zg. „apopang” rijst en de „apopang” katjang idjoe aan den vorst. (Een „apopang” is een mand, gemaakt van de bloemtrosscheede van de pinang; ook een inhoudsmaat, gelijkstaande met drie „tjoepa's” of klapperdoppen).

De gemeenschapsleden kennen thans noch verplichting, noch gewoonte om iets van eigen ladang-producten aan hun hoofden af te staan.

b. *Rechten op Sawahs.*

Bij den sawahbouw, die voor Ponre van zeer weinig belang is, houdt de gemeenschap zich geheel op den achtergrond, en alle arbeid aan het openleggen van grond ten behoeve van sawahbouw te besteden, komt neer op de schouders van het individu. Zooals wij zullen zien is hiermede de aard van de rechten op sawahgrond bepaald.

In eenige wanoewa's vindt men kleine van regen afhankelijke sawahcomplexen.

Voor den aanleg van sawahs dient het gemeenschapslid vergunning te hebben van het wanoewahoofd. Hoewel deze aanleg slechts sporadisch voorkomt is het ook de meening van de ouden van dagen uit wanoewa's waar geen sawahbouw wordt bedreven, dat een ieder hiervoor vergunning van het wanoewahoofd behoort te vragen.

Is deze vergunning verkregen, dan behoeft de aanstaande ontginning geenszins onmiddellijk over te gaan tot het maken van dijkjes of het plaatsen van merkteekenen; hij heeft drie jaren den tijd. Heeft hij haar dan nog niet beplant — wat het maken van sawahdijkjes in zich sluit — zoo vervalt de grond weer aan de gemeenschap.

Reeds tot sawah ontgonnen grond vervalt eerst aan de gemeenschap zoodra de dijkjes niet meer zichtbaar zijn, wat langer dan 10 jaren kan duren.

Braakliggende sawahs heeten „galoeng kabo”.

Wil iemand zulke galoeng kabo, grond die dus nog niet aan de gemeenschap vervallen is, gaan bewerken, dan heeft hij hiertoe vergunning te vragen aan dengeen wiens rechten op den grond rusten zoolang de dijkjes zichtbaar zijn. Gemeenlijk staat deze den verzoeker toe de sawahs te bewerken, wat gedurende drie jaren om niet kan geschieden. Te beginnen met het vierde jaar moet de bewerker dan aan den rechthebbende „tampa” betalen, en wel 10 bossen in de honderd van den rijstooft, en 5 kolven in de honderd van den maisoogst.

Het recht op sawahgrond vervalt niet bij vertrek uit de wanoewa, mits aan het hoofd van dit vertrek behoorlijk is kennis gegeven. Het wanoewahoofd kan den grond aan anderen tijdelijk uitgeven. Bij terugkomst van den vertrokkenen kan degeen die de sawah in tijdelijke bewerking heeft gekregen afoogsten, alvorens hij zijn tijdelijke rechten weer moet prijsgeven. Hij is van den oogst noch aan de gemeenschap, noch aan den teruggekeerde iets verschuldigd.

Zoo iemand de wanoewa metterwoon verlaat zonder het hoofd hiervan in kennis te stellen, vervalt de sawahgrond onmiddellijk aan de gemeenschap.

Het recht op sawahgrond is erfelijk, behoudens het zooeven vermelde tusschentijdsche recht tijdens afwezigheid van den rechthebbenden ontginning van den grond.

Verpanding en deelbouw komen nog niet voor. Aan vreemdelingen, dus inwoners van andere wanoewa's, kan nimmer vergunning verleend worden tot ontginning ten behoeve van sawahbouw.

c. *Rechten op Woonerven.*

In den vorstentijd behoefde de inwoner eener Ponresche wanoewa nimmer vergunning te vragen, aan wien ook, om voor huizenbouw een bepaald stuk grond te occupeeren. Men plaatste de huizen vrij dicht bij elkander, meestal den onderlingen afstand op niet meer dan 100 M. houdend. Aan de erven gaf men uitgestrektheid naar wensch en beschikbaarheid van grond, daar reeds geoccupeerde erven uitgesloten waren van het beschikkingsrecht der gemeenschap en slechts met goedvinden van den occupant in handen van een ander gemeenschapslid, geheel of gedeeltelijk, konden overgaan.

Den laatsten tijd wordt tot huizenbouw en daaraan verbonden grondoccupatie vergunning gevraagd aan het wanoewahoofd, welke gewoonte als uitvloeisel van het Europeesch bewind kan worden beschouwd, daar vooral in de eerste decennien na zijn komst door

het Hollandsch gezag veel aandacht aan woonerven en woningordening werd besteed.

Vervreemding der erven komt niet voor. Men spreekt hier en daar wel van poesaka, doch verkoop of verpanding is uitgesloten.

De erfaanplant is het eigendom van den planter. Verlaat iemand een wanoewa of verhuist hij binnen de wanoewa, dan laat hij het erf voor wat het is, terwijl hij òf het huis afbreekt òf het laat vervallen. Wil iemand dit verlaten erf occupeeren zoo kan hij dit, tegenwoordig na verkregen toestemming van het wanoewahoofd, doen, doch de aanplant blijft het eigendom van den planter, zooals ook — in dit verband zij hierop de aandacht gevestigd — de aanplant van meerjarige gewassen (als vruchtboomen en kemiriboomen) op ladang- en sawahgrond steeds het eigendom van den planter blijft en op zijn erfgenomen overgaat.

C. Zamelrecht.

a. *Rechten op Arenpalmen.*

De leden der gemeenschap hebben bij het zamelen van boschproducten binnen den beschikkingskring hunner wanoewa slechts ten aanzien van den arenpalm, in onze oogen ongetwijfeld de voornaamste economische factor in Ponre, rekening te houden met, zij het ook door den overvloed waarin deze boomen voorkomen zeer geringe, beperkingen.

Het wanoewahoofd verleent de tapvergunningen voorzoover de boomen in de nabijheid van de plaats van samenwoning staan. De ver van de kampong verwijderde boomen kunnen begrijpelijkerwijs minder aanleiding tot conflicten geven en staan dan ook ter vrije beschikking van ieder gemeenschapslid, dat lust gevoelt deze boomen te tappen. Over het algemeen bevinden zich in de nabijheid van de kampong voldoende boomen om in de behoefte te voorzien, doch somtijds ontdekt een tapper aan een eenzaam boschpad, vrij ver van het dorp en dikwijls in het kernbosch, waarover nader, een bijzonder veel belovenden palm. Hij zet dan een primitieve ladder tegen den palm en maakt den grond aan den voet van den boom wat schoon, hetgeen als occupatieteecken geldt. Deze ladder behoeft niet bepaald bruikbaar te zijn. Als de tap begint maakt de tapper een ladder van hetzelfde model, maar steviger. Vergunning voor den tap van zulk een boom behoeft niet te worden gevraagd.

Het wanoewahoofd neemt bij het verleenen der tapvergunningen geen bepaalde regelen in acht. Een maximum aantal boomen per tapper of per gezin is onbekend. Wel kan een tapper natuurlijk nooit meer dan een zeker aantal boomen tappen daar hij zijn, wat men noemen kan, fysieke grens niet overschrijden kan. Deze fysieke grens wordt aangenomen te liggen bij tien boomen per gemiddelden tapper. Het werkelijk gemiddeld aantal boomen in tap per tapper is vijf. Laat een tapper van de hem toegewezen boomen er eenige ongetapt, zoo is dit zijn zaak; het staat het hoofd evenwel vrij deze boomen aan een ander toe te wijzen. Noodig is dit, gezien den overvloed van boomen in Ponre, vrijwel nooit. Aangenomen wordt evenwel dat, bijgeval te weinig boomen beschikbaar zouden zijn, het hoofd zelfs reeds in tap uitgegeven boomen terug kan vragen om een billijker verdeling te treffen.

Indien voldoende boomen beschikbaar zijn, kunnen ook inwoners van andere gemeenschappen tapvergunningen krijgen, nooit echter lieden buiten Ponre.

De arenboom volgt altijd de ladang, d.w.z. hij, die bij de verdeling van een ladangcomplex in zijn gedeelte arenboomen aantreft, verkrijgt daarmee het taprecht over deze boomen. Bij het verlaten van de ladang vervalt de ladang, dus ook de boom daarop, aan de gemeenschap, tenzij de bewerker een nadere tapvergunning krijgt. Ten aanzien van arenpalmen in de onmiddellijke nabijheid van de ladangs bestaan in enkele wanoewa's regels. Daar krijgt de ladangbewerker stilzwijgend naar werkkraft de beschikking over de arenboomen in de directe omgeving van zijn tuin.

Van boomen in de nabijheid van de kampong of van de ladangcomplexen wordt een ieder geacht te weten wie de tapper is, zoodat eenig occupatieteeken aan deze boomen ontbreekt. Zijn de boomen evenwel ver van kampong en ladang verwijderd, dan brengt de tapper het merkteken aan in den vorm van een ladder, gelijk boven reeds werd medegedeeld.

De boomen worden nimmer poesaka en vervreemding, in welken vorm ook, is niet mogelijk.

In den vorstentijd bestond de gewoonte, dat ieder suikertapper jaarlijks met Mohammads geboortedag één stuk suiker voor den vorst afstond, welke suiker dan tegelijk met de „apopang” van iedere wanoewa werd aangeboden.

De gemeenschapsleden zijn niet verplicht heden ten dage iets van de opbrengst van hun arenboomen aan hun hoofden af te staan.

Het is evenwel gewoonte, indien het wanoewahoofd om een stuk suiker voor huishoudelijk gebruik vraagt, om hem dit te geven. Ingeval het hoofd een feest geeft, koopt hij de suiker of maakt deze zelf.

b. *Rechten op andere boschproducten.*

Deze boschproducten zijn van zoo weinig belang, dat ieder gemeenschapslid zonder inneming van het wanoewahoofd vrijelijk de door hem gewenschte boschproducten, waarvan kemirnoten wel de voorname plaats bekleeden, kan verzamelen.

D. Het Vischrecht.

Het vischrecht is in Ponre van geen belang bij afwezigheid van werkelijk vischwater.

E. Het Jachtrecht.

De jacht, welke uitsluitend op herten wordt bedreven, staat voor ieder gemeenschapslid open op de gronden buiten de „ongko's”, waarover hieronder nader.

F. Kernbosch („alâpong”).

Iedere wanoewa heeft zijn „kernbosch”, dat onttrokken blijft aan de ontginning. Dit bosch, „alâpong” of ook wel „alâ wanoewa” genaamd, is bestemd voor het leveren van hout ten behoeve van den huizenbouw der gemeenschap. De gemeenschapsleden behoeften in den vorstentijd, naar men mij in een enkele wanoewa zeide, geen kapvergunning te vragen, in andere was men daartoe evenwel verplicht; onder invloed van het Europeesch bestuur kiezen tegenwoordig de gemeenschapsleden hun hout nimmer meer zelf, doch wijst het hoofd de te kappen boomen aan, rekening houdend met de behoeften der leden. Retributie aan de gemeenschap, in welken vorm ook, wordt door de leden niet betaald.

Kapvergunning wordt aan vreemdelingen nooit verleend. In sommige wanoewa's wordt wel kapvergunning aan vreemdelingen verleend voorzover het hout buiten het kernbosch betreft. Kapte iemand in den vorstentijd zonder vergunning, zoo werd hij beboet met 3 rijksdaalders en 3 kwartjes, en het hout werd in beslag genomen.

Indien vreemden een kapvergunning krijgen betalen ook zij geen retributie.

E. Begraafplaatsen.

Vaste begraafplaatsen vindt men in Ponre nog niet, en een bepaalde

onttrekking van gronden aan het beschikkingsrecht ten behoeve hiervan treft men niet aan. Men begraaft de overledenen waar men dit wenschelijk acht, en familieleden somtijds in elkanders nabijheid. Men mijdt evenwel de nabijheid van graven uit vroegere tijden waar, naar men aanneemt, in urnen de asch rust van vroegere bewoners dezer landen.

H. „Ongko” en Heilige Bosschen.

De bosschen, die geheel van het beschikkingsrecht zijn uitgesloten, zijn of „ongko” of „alâ makere” (heilig bosch). De „ongko's”, gereserveerd voor 's vorsten hertenjacht, de meest geliefkoosde sport van Boegineezen en Makassaren, zijn naar hun oorsprong in twee groepen te verdeelen: de „ongko's” van de wanoewa, gereserveerd van oudsher voor het onafhankelijke wanoewahoofd, die na de algeheele suprematie van Bone aan den Aroempone kwamen, en de bosschen die door den vorst van Bone op zijn jachten en reizen somtijds tot „ongko” werden verklaard. De heilige bosschen zijn over het algemeen van zeer geringe uitgestrektheid, soms niet grooter dan veertig vierkante meter. Zij maken soms deel uit van een „ongko”, soms van een kernbosch.

In den vorstentijd had iedere „ongko” een eigen „djannang” of bewaker. De toegang tot het bosch was aan een ieder ten strengste verboden op poene van een door den bewaker op te leggen boete, die hooger was al naarmate de overtreder hooger van afkomst was. Zoo werd de gewone man met 4, een adellijke met 44, en een Aroe met 88 realen beboet, waarbij de boeten van 4 realen aan den bewaker vervielen en de hoogere aan den vorst. Bij weigering van den gewonen man om zijn boete aan den „djannang” af te dragen, bracht deze den onwillige voor den vorst en werd de boete tot haar tienvoud gebracht.

Boomen, in „ongko's” door menschenhanden geplant, maken deel uit van de „ongko” en blijven dus aan ieder beschikkingsrecht onttrokken.

IV.

Noodzaak tot ingrijpen door een hoogere gemeenschap in het beschikkingsrecht van de wanoewa's.

A. De noodzaak tot ingrijpen.

Het grootste gedeelte van Ponre behoort tot de brongebieden van

de Salo Palakka en de Salo Pattiro, de brongebieden die voor de twee voornaamste bevoeiingswerken van het Landschap Bone van vitaal belang zijn. De ontbossching in Ponre nu, men begrijpt het reeds, schrijdt op onrustbarende wijze voort, zoodat, indien niet spoedig wordt ingegrepen, binnen afzienbaren tijd deze brongebieden geheel ontboscht, dan wel met inferieur bosch bedekt zullen zijn; aan de voor de welvaart van de kustvlakte van Bone zoo onschatbare hydrologische waarde dezer gebieden zal dan een einde zijn gekomen.

Hiervóór reeds beschreef ik de adatrechtelijke verhouding van de wanoewa tot Ponre en van Ponre tot het Landschap Bone. Het is duidelijk dat hier maatregelen zullen moeten worden genomen die verre uitgaan boven de belangensfeer van wanoewa en „adatgemeenschap”. Hier moeten belangen behartigd worden die, ook adatrechtelijk, niet dan binnen de machtssfeer van het Zelfbestuur van Bone kunnen vallen.

Indien men Ponre voor de eerste maal bezoekt, treden onmiddellijk klaar en duidelijk op den voorgrond de drie groote factoren waarmede zal moeten worden rekening gehouden bij het zoeken naar een oplossing, op welke wijze het best kan worden ingegrepen. Het zijn dezelfde factoren die het magisch-religieuze leven van de wanoewa's beheerschen: het woud, de grond (in het bijzonder de ladang) en de arenpalm.

B. Het kernvraagstuk.

Het kernvraagstuk is: Hoe kan, vooropgesteld dat dit bosch tegen verdere vernieling beschermd, zoo eenigszins mogelijk uitgebreid dient te worden, de roofbouw beperkt worden zonder de bevolking in onoverkomelijke economische moeilijkheden te brengen, en welke rol kan hierbij de arensuikerwinning vervullen?

Voor de oplossing van dit vraagstuk is noodig dat wij in alle opzichten de waarde van de ladang en den arenboom voor de bevolking leeren kennen.

C. Economische beteekenis van de ladang.

Gehouden proefsnitten wezen uit dat de ladangs in de bewuste gebieden verdeeld kunnen worden in 5 klassen, met een productie varieerende van 15 tot 30 pikoel droge padi.

klassen	Soort bosch	Opbrengst p. bouw in pikoels
1	Secundair bosch ¹⁾ , 1e jaar	30
2	Secundair bosch, 2e jaar	25
3	tertiair bosch, (bewerking 12 jaar na secundair bosch) 1e jaar	25
4	tertiair bosch, 2e jaar	20
5	Zeer jong bosch	15

Rijst noch djagoeng worden uitgevoerd uit deze streken, dus al wat verbouwd wordt, wordt door de inwoners zelf verbruikt.

Hetgeen een gezin van ongeveer 5 personen noodig heeft aan rijst (beras) is hoogstens 15 pikoel 's jaars, doch gemeenlijk minder. Indien naast rijst djagoeng voornaam voedingsmiddel is, wordt dit maximum aantal pikoels „voedsel” (rijst + mais) nog verminderd. Indien voorzichtigheidshalve aangenomen wordt, dat iedere 5 personen een gezin vormen, dat 15 pikoel beras verbruikt per jaar, bovendien wordt aangenomen dat de gemiddelde bouw ladanggrond 20 pikoel padi opbrengt, wat gelijk staat met ongeveer 10 pikoel beras, dan hebben de ruim 6000 zielen of ruim 1200 gezinnen van het betrokken gebied noodig: 1200×15 of 18.000 pikoel beras, d.i. de opbrengst van 1800 bouws ladanggrond.

Maximaal heeft deze streek dus noodig aan ladanggrond 12.600 bouws, wil zij in haar eigen rijstbehoefte voorzien. Zooals duidelijk is, is het aantal bouws veel te hoog, daar in de eerste plaats de gezinnen niet uitsluitend van rijst leven (dus minder pikoels voedsel verbruiken, terwijl een bouw grond meer djagoeng dan padi levert) en in de tweede plaats het maximum van 15 pikoel per gezin genomen is, hetgeen weinig gezinnen zullen bereiken.

Een globale taxatie leert, dat ongeveer 800 H.A. wordt bewerkt, hetgeen overeenkomt met ongeveer 1200 bouws. Indien de keuze geheel aan de bevolking zelve — die gewoon is het eerste jaar zooveel open te leggen, dat zij het tweede jaar groote stukken ongebruikt laat liggen — was overgelaten, en zekere bosschen niet reeds in de practijk door den Soelematang van Ponre op advies van het Boschwezen werden beschermd, zou ongeveer 1000 H.A. in bewerking zijn genomen, wat gelijk staat met 1500 bouws, zoodat, rekening houdende met den 12 jaarlijkschen kringloop, ± 11.000 bouws dan door de bevolking te harer beschikking zou zijn genomen.

¹⁾ Primair bosch komt bijna niet meer voor.

D. Economische beteekenis van de Arenpalm.

Teneinde de economische waarde van den arenpalm te kunnen bepalen werden de ondervolgende gegevens verzameld:

- a. Gemiddelde opbrengst van een arenboom per tapdag.
- b. Gemiddelde prijs van de suiker.
- c. Gemiddeld aantal boomen in tap bij een tapper.
- d. Aantal maanden waarin getapt wordt.
- e. Aantal boomen welke tapbaar zijn.
- f. Aantal boomen welke binnen enkele jaren tapbaar zijn.
- g. Aantal kleine boomen.
- h. Gemiddelde tapbaarheidsduur van den arenpalm.
- i. Maximum aantal boomen, dat de gemiddelde tapper per dag kan bewerken.
- j. Aantal tappers.

Achtereenvolgens zullen de uitkomsten van de onderzoeken met betrekking tot deze gegevens hieronder behandeld worden.

- a. en b. *De gemiddelde opbrengst van een arenboom per tapdag* wordt uitgedrukt in stukken suiker (Boeg. „polo”). De grootte van deze stukken varieert naar gelang van de kampong waar zij gemaakt worden. Zoo geven de boomen in Bitjoeng gemiddeld per dag 3 stukken, waarvan de gemiddelde prijs f 0.20 per stuk bedraagt; in Gottang, Galingkang, Tjinanong, Ari, Kalapang, Palatjari, Bakoeng en Ponre gemiddeld 5 stukken, waarvan de gemiddelde prijs f 0.08 per stuk bedraagt; indien men de voorzichtigheid wenscht te betrachten, kan men het laatste cijfer gevoeglijk als juist aannemen, zoodat gerekend kan worden, dat de gemiddelde opbrengst in geld uitgedrukt is: $5 \times f 0.08 = f 0.40$ per tapdag.
- c. *Het gemiddeld aantal boomen in tap bij een tapper* bedraagt 5.
- d. *Het aantal maanden waarin getapt wordt* is minstens 7 per jaar. Dit aantal tapmaanden werd vrijwel overal verkregen, daar de tap slechts gedurende de maanden, dat de ladangbouw werk vraagt, wordt stopgezet. Ruim gerekend wordt dit een viertal maanden. De bevolking gebruikt voor het kappen van bosch 30 dagen, voor het branden 45 dagen, voor het poten of uitzaaien der gewassen 5 dagen en voor het wieden ook 5 dagen, of tezamen 85 dagen buiten den oogst. Men kan dus veilig aannemen, dat het aantal tapmaanden minstens 7 is.

- e. De op zeer betrouwbare wijze gedane telling der arenpalmen in het betrokken gebied leverde als resultaat op, dat het *aantal tapbare arenboomen* 31.234 bleek te bedragen en dat
- f. *het aantal boomen, dat in enkele jaren tapbaar zal zijn* 51.072 bleek te zijn, terwijl
- g. *het aantal kleine boomen*, dat dus de reserve vormt en steeds toeneemt op 77.734 getotaliseerd kon worden.
- h. Over den *tapbaarheidsduur voor den arenpalm* wijken de mededeelingen van de tappers van elkander af. In eenige niet gepubliceerde nota's over het planten van arenboomen en de suikerwinning komt het volgende voor:
 „Gewoonlijk houdt de sapproductie wel 1 tot 3 maanden aan; nadat de stroom opgehouden is, wordt overgegaan tot het productief maken van een nieuwe mannelijke bloeiwijze, die zich ongeveer 4 à 5 maanden na de eerste ontwikkelt. Zoo krijgt één boom er in normale gevallen 10—12, soms zelfs 15 in een tijdsverloop van 3 tot 5 jaar”. Voorts: „Per jaar worden gewoonlijk dus twee of drie bloeistengels aangesneden, zoodat het tappen bij één boom gedurende 4 of 5 maanden per jaar plaats heeft. Nadat het tappen drie tot hoogstens vijf jaar is voortgezet, ontwikkelen zich geen nieuwe bloeiwijzen meer en sterft de boom, waarschijnlijk tengevolge van de voortgezette sterke onttrekking van reservebestanddeelen, af”.
- i. *Het maximum aantal boomen, dat de gemiddelde tapper per dag kan bewerken*, werd op 10 geschat. Wellicht is dit aantal nu nog iets te hoog, hoewel het tappen een vrij eenvoudige en niet zeer tijdroovende zaak is. Indien de tapper een prikkel bezit het aantal boomen in tap zoo hoog mogelijk op te voeren, acht ik het zeer wel mogelijk, dat het aantal 10 zelfs overschreden wordt.
- j. *Het aantal tappers* bedraagt ongeveer 1000.

E. Samenvattingen aanzien vanden huidige economischen toestand.

Bovenstaande gegevens stellen ons in staat, ons een volledig beeld van den huidige economischen toestand der bevolking in het bewuste gebied te vormen.

De allervoornaamste bron van inkomsten, die evenwel niet het hoofdmiddel van *bestaan* genoemd kan worden, daar in de behoefte aan de noodzakelijkste voedingsgewassen door den ladangbouw groo-

tendeels wordt voorzien, is de arensuikerwinning. Het is een eenvoudige zaak te berekenen, hoeveel de gemiddelde tapper per dag verdient: zeven van de twaalf maanden tapt de gemiddelde tapper vijf boomen, die gemiddeld vijf stukken suiker van gemiddeld f 0.08 per stuk leveren of $7/12 \times 5 \times 5 \times f 0.08 = f 1.16$ per dag. De gemiddelde suikertapper verdient dus meer dan f 400.— 's jaars alleen aan zijn suikerwinning. Het is dan ook geen wonder, dat de menschen uit deze streek bij den aanslag hun belasting onmiddellijk voldoen, hun heerdienst grif afkopen en, toen zij dit om een of andere reden eens nagelaten hadden, met rijksdaalders rinkelend naar de hoofdplaats zijn gekomen om remplaçanten te zoeken à raison van f 12.50 voor een toerbeurt van 5 dagen.

Een handelaar trok diep in de schulden naar Ponre, ging suikertappen en betaalde iedere maand f 250.— af. Een geval dat boekdeelen spreekt.

De 1000 tappers maken tezamen bijna een half miljoen gulden per jaar.

Waar iedere boom minstens 4 maanden per jaar in tap is en de gemiddelde tapper geregeld 5 boomen bewerkt gedurende 7 maanden van het jaar, heeft hij aan $7/4 \times 5$ boomen of 9 boomen per jaar voldoende. Dit wordt dan voor de 1000 tappers 9000, neem 10.000 boomen. Overvloed van boomen dus.

Het hoofdmiddel van bestaan echter is voor vrijwel alle gezinnen de rijst- en djagoengbouw. Uitvoer heeft niet plaats. In welke mate invoer plaats heeft, is niet na te gaan, doch, aannemende dat geen rijst of mais ingevoerd wordt, heeft de bevolking op het oogenblik 8 à 9000 bouws ladanggrond noodig, wil zij in haar rijst-djagoengbehoefte voorzien.

F. Wijze en mate van ingrijpen.

Het is duidelijk dat, *al wil men het bosch slechts beschermen tegen verdere vernieling*, reeds ingegrepen moet worden in den twaalfjaarlijkschen kringloop van den ladangbouw. De gestadige uitbreiding der ladanggronden, die aan dezen kringloop door de reeds genoemde oorzaken, als bevolkingsaanwas, toeneming van werklust en werkracht, vermeerdering van behoeften en uitputting van den grond, inhaerent is, dient zooveel mogelijk tegen te worden gegaan door wegneming van een of meer dezer oorzaken. De eenige oorzaak, die voor wegneming in aanmerking komt is: uitputting van den grond. Van de andere oorzaken, die overigens van aanmerkelijk minder

belang zijn, (en waaronder de toeneming van werkkraft en werklust ons voorloopig geen zorgen behoeft te baren), zullen de bevolkingsaanwas en de behoeften-vermeerdering in steeds grootere mate hun gewicht doen gevoelen. Het *zooveel mogelijk* voorkomen der gronduitputting zal dus toch uitbreiding der bouwgronden in de, zij het niet onmiddellijke toekomst, niet overbodig kunnen maken. In de bewuste brongebieden zal deze uitbreiding onder geen enkele voorwaarde plaats mogen hebben. Dus: *grondverbetering* (intensiever cultuur eischende door het *geheel voorkomen* van gronduitputting dus) of beschikbaarstelling van bouwgronden buiten de te beschermen brongebieden zoude uitkomst kunnen brengen, ware het niet, dat het één slechts kan worden verkregen, indien deze eenvoudige maatschappij, ter wille van door haar te weinig begrepen belangen voor haar op veel te hoog peil staande landbouwmethoden zou gaan toepassen — wat wel niemand zal verwachten —, terwijl het andere verhuizing uit de streek mede zou brengen, dus tevens verlating van de gebieden waar de arenpalmen het meest voorkomen, dus: verlies ten aanzien van de hoofdbron van inkomsten.

Uit het bovenstaande blijkt dat, zoo slechts *bescherming van het bosch tegen verdere vernieling* beoogd wordt, vergrooting van de ladangcomplexen der kampong verboden dient te worden. Door het verschaffen van voorlichting en materiaal ¹⁾, teneinde *zooveel mogelijk* gronduitputting tegen te gaan, wordt aan de bevolking in zeer groote mate de helpende hand geboden om over de economische moeilijkheden, die van dat verbod het gevolg zullen zijn, heen te komen. De economische moeilijkheden, die niet ondervangen kunnen worden, zouden automatisch oplossing vinden in de suikerwinning: de bron, die nog zooveel rijkelijker kan vloeien, vrijwel zonder inmenging van buiten af. Hierboven werd berekend, dat 9000 tapbare boomen per jaar voldoende zijn d.w.z. 9000 boomen, die 4 maanden van het jaar tapbaar zijn. In het kwartaal, waarin de telling werd gehouden werden ruim 31.000 tapbare boomen aangetroffen. De suikerwinning is het vliegwiel dat, ondanks haperingen in de andere onderdeelen, de economische machine altijd vlot over een dood punt heen zal brengen.

Is het doel: *uitbreiding van het bosch*, worden dus buiten het bosch ook gronden gereserveerd voor reboisatie en uitgesloten van den ladangbouw, dan doen de hierbovengenoemde economische moeilijkheden zich onmiddellijker en scherper gevoelen. Ook hier zijn zij

¹⁾ Hier wordt bedoeld op zaad voor groenbemesting.

slechts gedeeltelijk te ondervangen, gelden dezelfde motieven tegen grondverbetering en beschikbaarstelling van gronden buiten de te beschermen brongebieden, en ook hier is het de suikerwinning, die verhoeden zal, dat de bevolking al te zware economische schokken zal voelen. Naast het zooveel mogelijk voorkomen van gronduitputting zal de suikerwinning dus veel intensiever moeten worden beoefend dan tot nu toe het geval was.

Twee boomen per gemiddelden tapper méér, stellen hem in staat zijn gezin van 5 personen ruimschoots, door inkoop, van de noodige voedingsgewassen te voorzien. Uit de hierboven genoemde tellingscijfers blijkt ten duidelijkste, dat aan boomen geen gebrek bestaat, ook niet voor de toekomst.

Twee boomen per gemiddelden tapper meer beteekent voor de geheele suikerproductie heel wat, $1000 \times 2 \times 5 \times f 0.07 \times 210 =$ ongeveer f 89.000,— bij de berekening van welk bedrag 1000 het aantal tappers, 2 het aantal boomen, 5 het aantal stukken suiker per dag, per boom, f 0.07 (minder dan de tegenwoordige gemiddelde prys in verband met het grootere aanbod) en 210 het aantal tapdagen voorstelt (hoewel dit aantal tapdagen, indien naast de suikerwinning niet meer de ladangbouw wordt beoefend, natuurlijk vermeerdert).

Lonrong, de hoofdplaats van Ponre, is een pasar, die met het laagland door een goeden autoweg verbonden is en waar nu reeds vrachtauto's komen; de bewuste suikerstreken zijn dus voldoende bereikbaar en hebben voldoende transportmogelijkheden.

Of de reboisatiemaatregelen zonder leiding van het Europeesch Bestuur en het Zelfbestuur ingevoerd zouden mogen worden, is een vraag waarvan de beantwoording liever niet ware af te wachten. Uitvoerige besprekingen met en voortdurende leiding van de bevolking dienen hieraan vooraf, en daarmee samen te gaan.

Matige boschuitbreiding, waarbij dus ook gronden buiten het huidige bosch gereserveerd zullen worden voor reboisatie, moet gesteld worden boven de bescherming van het bosch zooals het thans is. De brongebieden van rivieren, die tezamen ongeveer 12000 houtsawahland moeten bevloeien, kunnen niet te veel bewaakt en beschermd worden. Indien slechts bescherming van het nog overgebleven bosch door ons beoogd wordt en ladanguitbreiding dus verboden wordt, zal het bosch een te teer bezit blijken, dat voortdurend onherstelbaar zal worden beschadigd door branden, hoe hiertegen ook gewaakt moge worden. Veiliger zal het zijn indien besloten wordt tot matige boschuitbreiding, waarvoor dan een strook om de grootste bestaande boschcomplexen gereserveerd dient te worden.

De van het allergrootste belang zijnde maatregel nu, die de uitputting van den grond zooveel mogelijk zal voorkomen, is het na de tweejaarlijksche bewerking verplichtend stellen van het beplanten der ladangs met groenbemesters. Hierdoor wordt afspoeling en alangalangvorming tegengegaan en natuurlijke reboisatie bevorderd. Geen nieuwe gronden zullen door de gemeenschapsleden mogen worden bewerkt alvorens op de oude gronden groenbemesters zijn uitgezaaid.